

O PRIMALJAMA U BRODU NA SAVI U XIX. STOLJEĆU

MIDWIVES IN BROD NA SAVI (CROATIA) IN 19th CENTURY

Vesna Ćosić¹, Stella Fatović Ferenčić², Blaženka Miškić³

SUMMARY

The development of population policy and health legislation as a result of government, the need for more young, healthy, working and military active population, resulted in the education of all health workers including midwives, legal regulation of their work, increasing their number and training of midwifery profession. With the development of this profession conditions of women giving birth, pregnancy and birth control were gradually improved, and thus influenced the birth rate and mortality of the population and the natural growth.

On the example of the town of Brod na Savi one can see that it was time-consuming and controlled development of the midwifery profession in the region, which have affected the poor socio-economic conditions, poor climatic conditions, and the presence of the border and the consequent large-scale migration of the population.

It is important to note that the foundations for population policies and the observed midwifery profession enabled the development of the same in the coming period.

Key words: midwife; 19th century, health legislation, the Military Border, Slavonski Brod (Brod na Savi)

¹ Poliklinika Ćosić, Slavonski Brod.

² Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Odsjek za povijest medicinskih znanosti. Zagreb.

³ Sveučilište J.J.Strossmayera Osijek, Medicinski fakultet Osijek.

Autor za dopisivanje:

Dr. Vesna Ćosić. Poliklinika Ćosić, E-mail: vesna.cosic1@sb.t-com.hr

PRILIKE U BRODU NA SAVI U XIX. STOLJEĆU

Vojna krajina u čijem se sastavu nalazi i Brod na Savi (današnji Slavonski Brod) bila je poseban dio Habsburške Monarhije koji je nastao nakon pobjede u bitkama kod Sente (1697.) i Petrovaradina (1716.) pod zapovjedništvom vojnog genija Eugena Savojskog. Bila je to novoformirana granična zona između Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva. Utvrđena je Beogradskim mirom iz 1739. s ustaljenim granicama na Savi i Dravi [1].

Usporedno s razgraničenjem dvaju carstava, u Slavoniji je tekao proces razgraničenja civilnog provincijala i Slavonske Vojne krajine.

Vojnokrajiški je dio stavljen 1702. pod neposrednu vojnu upravu Ratnog vijeća u Grazu (poslije Dvorskog ratnog vijeća u Beču) [1].

Do 1783. Generalat Slavonske vojne krajine nalazio se Osječkoj Tvrđi, a poslije je premješten u Petrovaradin [2,3].

Zadacé Vojne krajine bile su: obrana od invazije Turaka, obrana države od epidemija, posebice kuge, te onemogućavanje doticaja i sporazumijevanja političara tih krajeva s Turcima [4,5].

Organizacija života u Vojnoj krajini odvijala se prema prethodno utemeljenim pravilima. Unovačeni graničari služili su u čardacima i na vojnim postajama, a lena dana na korištenje i uživanje upisivana su, ovisno o činu i vojnoj službi, odmah u zemljišne knjige.

Problem financiranja Vojne krajine Habsburške su vlasti u Slavoniji riješile uspostavom sustava u kojem vojnike opremaju i održavaju krajišnici, dobivajući za uzvrat zemlju na besplatno uživanje. Redovitu vojnu službu graničari su vršili u brojnim čardacima na graničnom kordonu, te u velikim baroknim tvrđavama koje su tada, prema vladajućem obrascu S. de Vaubana tijekom XVIII. stoljeća, podignute u Staroj Gradiški, Brodu na Savi, Srijemskoj Rači i Petrovaradinu, te Osijeku, zaleđu Vojne krajine. Strogi režim života na Granici bio je malo ublažen u slobodnim vojnim komunitetima.

Vojska novačena u Vojnoj krajini bila je raspoređena po postajama, utvrđama i čardacima uzduž granice. U Brodu je bilo smješteno 100 pješaka i 100 konjanika. Osnivanjem Vojne krajine u Slavoniji prostor uz Savu je pretvoren u veliku vojarnu i stalno izvorište vojnika koje je Habsburška Carevina koristila po potrebi [2,3].

Život u Brodu na Savi u sklopu Vojne krajine odvijao se na način da se posebna pozornost posvećivala nadzoru trgovine osobito razmjeni stoke i

ostale robe iz Osmanskoga Carstva prema Habsburškoj Monarhiji, te zaštititi od raznih epidemija koje su harale na tim područjima. Život je uglavnom bio organiziran u kućnim zadrugama na zajedničkom posjedu zemlje koja se ne dijeli nakon smrti oca starješine. Zadruga je karakterizirala zajednička proizvodnja i potrošnja, zajednički obrok čitave zadruge i slično [6].

Za krajiške kućne zadruga, a takve su bile i sve u brodskoj pukovnici, kasnije kotaru, prvi opis daje spomenuti Krajiški zakon iz 1807. godine u kojem članak 56 glasi: „Članovima jedne i iste kućne komune (zadruga) smatraju se svi oni koji su trajno u njoj upisani te su preuzeli sve njene dužnosti bez ikakve plaće, bilo da potiču iz neke obitelji dotične kuće ili su u nju primljeni“ [7].

Diobe zadruga bile su glavni problem hrvatskog sela u drugoj polovici XIX. stoljeća i prva dva-tri desetljeća XX. stoljeća. To je period kada su Slavoniju počele naseljavati brojne obitelji iz Like, Gorskog kotara, Hrvatskog Primorja, Bosne, ali i iz Češke, Moravske, južne Poljske i današnje Ukrajine (Galicije). Kućne su se zadruga najduže održale u Vojnoj krajini. Život se odvijao u lošim higijenskim uvjetima, u malim kućama uz nedovoljnu opskrbu vodom i hranom [8].

Unatoč vojničkom režimu i suzbijanju epidemija zdravstvene prilike u Brodu na Savi tijekom XVIII. stoljeća su bile loše. Velika se oskudica liječnika osjeća se u cijeloj zemlji, pa tako i u Brodu na Savi, haraju bolesti i umire dojenčad. Žene stradavaju kod porođaja, a muškarci od nezgoda bez stručne pomoći. Bolnica i bolničkih kreveta nema dovoljno, higijenske prilike stanovništva su loše, prilike u bolnicama su loše, a i sam stručni rad liječnika je daleko zaostao za tadašnjim stanjem medicinske znanosti. Liječnici se tada na našim prostorima bore protiv kulturne i ekonomske zaostalosti, protiv socijalne bijede i protiv političkog zapostavljanja od strane države. Takve prilike traju sve do sedamdesetih godina XIX. st. a nakon čega se prilike postupno mijenjaju [9,10].

PRIMALJSKA SLUŽBA U XIX. STOLJEĆU

Jedan od najvećih problema zdravstvene zaštite tijekom XVIII. stoljeća bio je nedostatak školovanih primalja, što je znatno utjecalo na mortalitet roditelja i novorođenčadi. Za razliku od vojnih ranarnika, brijača i kupališnih majstora, koji su morali šegrtoovati i položiti majstorski ispit, primalje sve do početka XVIII. stoljeća nisu imale nikakvu edukaciju, osim iskustvenog učenja od drugih primalja. Često su pri svom radu koristile pomoć magijskih rituala čemu se oštro suprotstavljala Katolička crkva [11-14].

Zbog toga je u XVIII. stoljeću Katolička crkva preuzela kontrolu nad radom primalja. Kontrola je imala isključivo vjerske razloge i nije obuhvaćala stručno-medicinski aspekt njihova rada.

Tijekom vladavine Marije Terezije, medicinski su savjetnici pokušavali napraviti u čitavoj Monarhiji sustav polaganja stručnog ispita za primalje, što se počelo provoditi krajem kraljičine vladavine.

Za razvoj zdravstva u Habsburškoj Monarhiji, potom u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, tj. Vojnoj krajini u čijem se sklopu nalazio i Brod na Savi, najznačajniju ulogu je imao „Normativum Sanitatis“, Gerharda van Swietewna (1700. - 1772.) objavljen 17. rujna 1770. u Beču, a od tada se primjenjuje i u našim krajevima. On je postavio temelje zdravstvene legislative. Njime su propisane dužnosti liječnika, kirurga, ljekarnika i primalja, uključujući njihovo obavezno školovanje i organiziranje kontrole njihovog rada na području čitave Monarhije. Jednako tako njime se propisuju karantenske mjere u Vojnoj krajini: čuvanje kordona, mogućnost prelaska kordona u kontumacu, duljina karantene, način raskuživanja stvari i dr. [1,11,15-17].

Važnu ulogu u razvoju zdravstvene zaštite predstavljale su primalje. Ovim zakonom je određeno njihovo školovanje. U pojedinim okruzima ili mjestima Magister in Arte opstetricia ih je trebao obučavati da bi mogle raditi, a ovlast za rad dobivale bi od okružnih ili zemaljskih fizika ili od zemaljske sanitarne komisije. Tako su nastale tzv. licencirane ili aprobirane primalje [13].

Za njih nije propisivana obveza polaganja ispita, kao što je to važilo za apotekare, ranarnike i kupališne liječnike. Razlog je vjerojatno bio što je Monarhiji trebao izuzetno velik broj primalja, pa su središnje vlasti bile prisiljene prihvatiti za taj posao sve žene koje su barem djelomično prošle nekakav tečaj ili obuku. Pazeći da se ni u kojem slučaju ne ugroze vjerski nazori, zakonodavac je u Normativumu odredio da se u takvim situacijama primalje ne smiju posvetiti samo obavljanju svog posla, nego da na najbolji mogući način pokušaju spasiti djetetov život [13].

Zakon je predviđao da u svakom selu postoji barem jedna primalja, a ako to nije moguće da se barem osigura jedna primalja za dva ili tri sela [18].

Važnu prekretnicu u razvoju zdravstva, posebice primaljstva na području Kraljevine Hrvatske i Slavonije, činio je dolazak Ivana Krstitelja Lalangua u Varaždin 1772., po Van Swietenovu nalogu, čime počinje postupno utiranje puta školovanju primalja na području sjeverozapadne Hrvatske [13,19].

Ivan Krstitelj Lalangue (1743. - 1799.) bio je učenik osobnog liječnika carice Marije Terezije Baruna Gerharda Van Swietenena (1700. - 1772.). Nakon što je diplomirao na liječničkom studiju u Beču 29. rujna 1770., Lalangue praksu obavlja u bečkim bolnicama, a nakon šestotjednog usavršavanja u rodilištu bolnice sv. Marka, pod vodstvom profesora Johanna Antona Rechbergera (1731. - 1792.), stječe prestižni naslov meštra porodničke vještine (magister artis obstetriciae). Carskim dekretom 1772. dolazi u Varaždin, glavni grad Hrvatske, kao osobni liječnik hrvatskoga bana Nadasdyja, te fizik Varaždinske županije [20,21].

Cjelokupnim svojim djelovanjem Lalangue je dao značajan doprinos razvoju hrvatskoga javnoga zdravstva i primaljstva. Udario je temelje školovanju primalja šaljući tadašnju građanku, koja se bavila primaljstvom u Varaždinu, Elizabetu Gartin na školovanje u Beč, gdje je ona uspješno položila primaljski ispit i vratila se u Varaždin [13].

Postaje glavnim Lalangovim osloncem u opstetričkoj poduci. Već 1776. Lalangue s Elizabetom Gartin počinje sustavno poučavanje žena kako teoretski tako i na fantomu koji je u tu svrhu nabavio iz Beča. Lalangue Elizabetu Gartin hvali ne samo kao vrsnu primalju nego i kao sposobnu nastavnicu. Elizabeta Gartin je carskom odlukom carice Marije Terezije dobila plaću od 50 forinti godišnje i tako bila nagrađena za svoj rad. Iz svega toga može se zaključiti da je Lalangue deset godina prije najstarije nam poznate primaljske škole u Hrvatskoj, osnovane u Rijeci 1786., organizirano podučavao primalje u Varaždinu [13].

Proces školovanja primalja razvijalo se postupno, u praksi se sporo realizirao pa su tijekom čitavog XIX. stoljeća primaljsku službu na širem području naše zemlje vršile kvalificirane, odnosno aprobirane primalje (one koje su bile školovane za taj rad) i nekvalificirane primalje (neškolovane, seoske, priučene primalje koje su znanja i vještine dobile usmenim putem od svojih majki, susjeda ili rođaka).

Ovo istraživanje je imalo za cilj pratiti pojavnost primalja na području Broda na Savi tijekom XIX. st. .kada se počela u cijeloj Habsburškoj Monarhiji kao i našim krajevima, organizirati zdravstvena zaštita stanovništva, kroz to i primaljstvo i primaljska služba. Istraživanje je provedeno pretraživanjem matičnih knjiga krštenih, vjenčanih i umrlih grada Broda na Savi iz XIX. st. pohranjenih u Državnom arhivu u Slavonskom Brodu [21-31].

Izvori koje smo koristili za identifikaciju pojavnosti primalja na razmatranom području odnose se na razdoblje od 1800. do 1883. Riječ je o ponajprije

o matičnim knjigama krštenih u koje su upisani podatci o spolu djeteta, datumu rođenja, imenima roditelja, njihovom zanimanju, te podatci je li dijete rođeno u braku ili izvanbračno. Knjige također sadrže podatke o danu krštenja, imenu kumova, navedena su njihova zanimanja, podatci o svakom novorođenčetu, nedonoščetu, pobačenom plodu te umrlom ili mrtvorodenom djetetu. Prvi se puta evidentira prisutnost primalje na porodu u matičnim knjigama krštenih iz 1828. u rubrici ime, prezime, služba onoga koji je krstio na porođaju [21-25].

O matičnim knjigama kao izvorima za proučavanje prošlosti nema baš previše podataka, a i način vođenja podataka u XIX. st. nije u potpunosti definiran, niti kontroliran. Često podatci u matičnim knjigama sadrže ono, što je svećenik koji ih je upisivao smatrao važnim, a ne sve ono što bi trebale imati [32-33].

Ipak, matice su jedini dokument u kojima je zabilježen rad primalja pa u su one osnovni izvori ovom istraživanju.

MATIČNE KNJIGE I PODATCI O PRIMALJAMA U BRODU NA SAVI U XIX. STOLJEĆU

Istraživanje je provedeno u Državnom arhivu u Slavonskom Brodu, u maticama krštenih, umrlih i vjenčanih s ciljem da se evidentira nazočnost primalja na porođaju u Brodu na Savi u XIX. stoljeću. Podatci su crpljeni iz jedanaest matičnih knjiga [21-31].

Godine 1845. brodskom magistratu je poslan protokol o vođenju trudnoća koji su trebale voditi primalje, (sadržavao je podatke o bračnom stanju, dobi, vjeroispovijesti, spolu djeteta, posjetima primalje, posebnoj pomoći, poteškoćama u trudnoći, vremenu pojave znakova porođaja, konačnom ishodu poroda itd.), ali tadašnje primalje nisu imale medicinsko znanje, niti su poznavale njemački jezik da bi ga mogle voditi. Gradski fizik dr. Šulek ga je smatrao preuranjenim zbog svega navedenoga [34].

Na temelju zapisa Matičnih knjiga krštenih „Arhiv Župe Gospe od Brze Pomoći“ [21,22].

Rezultati istraživanja od 1828. do 1833. u Brodu na Savi pokazuju da je na 557 porođaja bilo nazočno 28 primalja. (Tablica 1.) Ističe se Marija Less koja je u analiziranom razdoblju obavila ukupno 144 poroda, pa Elisabetha Suppanz koja je obavila ukupno 75 poroda, Helena Magud 54 poroda, Katarina Sekulić 52 poroda, Ana Dekanović 39 poroda, Agata Tomašić 11 poroda, Ana Makar

10 poroda, Uršula Tranković devet poroda, Ivana Starešinić pet poroda, Katarina Koler tr poroda, Ana Less tr poroda, Ana Magud dva poroda, a sve ostale navedene u tablici po jedan porod. Iz navedenih podataka je vidljivo da je nazočnost primalja bila na 450 porođaja dok je 107 poroda obavljeno bez nazočnosti evidentiranih službenih primalja. Podataka je li je na tim porođima bilo neškolovanih primalja, nema. Nazočnost primalja iz obitelji Less i Magud pokazuje da se vještina vođenja porođaja i pomoć pri porođaju, bavljenje primaljstvom prenosi iz generacije u generaciju. Uočava se i sve veća pojava krštenja djece u prisutnosti primalje. Tako je 1828. prisutnost primalja na krštenju bila oko 50% (87 poroda , a primalja nazočna na 42 krštenja nakon poroda), 1829. čak 90 % pa ponovno 50 % nazočnosti da bi svake sljedeće godine nazočnost primalje bila sve veća. To upućuje na sve veći nadzor i evidenciju rada primalja.

Tablica 1. Brodske primalje od 1828. do 1833.

Primalja	1828.	1829.	1830.	1831.	1832.	1833.	Ukupan broj obavljenih poroda
Marija Less	21	29	20	25	24	25	144
Elisabetha Suppanz	8	13	7	12	19	16	75
Helena Magud	2	16	5	12	11	8	54
Katarina Sekulić	1	11	5	7	12	16	52
Ana Dekanović	3	7	1	15	7	6	39
Agata Tomašić	1	2	1	-	2	5	11
Ana Makar	-	-	-	1	1	8	10
Uršula Tranković	-	7	2	-	-	-	9
Ivana Starešinić	2	-	-	1	-	2	5
Katarina Koller	-	-	-	-	-	3	3
Ana Less	-	-	-	3	-	-	3
Ana Magud	2	-	-	-	-	-	2
Ana Hrvačanović	-	-	-	-	1	-	1
Marija Brčić	-	-	-	1	-	-	1
Ivana Franješević		1	-	-	-	-	1
Marija Korparić	1	-	-	-	-	-	1
Manda Kraljević	-	-	-	1	-	-	1
Lucija Magud	-	-	-	1	-	-	1
Magdalena Magud	-	1	-	-	-	-	1
Marija Magud	-	-	1	-	-	-	1
Marija Maroičić	-	1	-	-	-	-	1
Katarina Möller	-	-	-	-	-	1	1
Ivana Pavlović	1	-	-	-	-	-	1
Marija Petrović	-	1	-	-	-	-	1
Ivana Philippovich	-	-	-	-	-	1	1
Marija Ribić	-	-	-	-	-	-	1

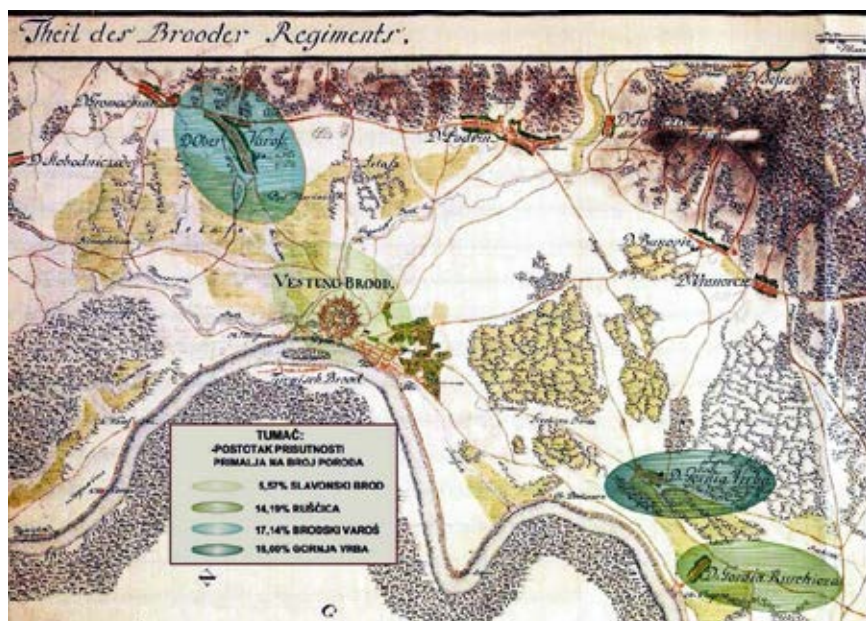
Primalja	1828.	1829.	1830.	1831.	1832.	1833.	Ukupan broj obavljenih poroda
Margareta Rudolf	-	-	-	-	-	-	1
Ursula Stanković	-	1	-	-	-	-	1
Krštenja kod kojih je registrirana primalja	42	90	42	79	79	91	423
Ukupno krštenih u godini	76	91	83	81	79	92	502
Udjel krštenja s regis. primaljom u ukupnom broju krštenja	55,3 %	99 %	50,6 %	97,5 %	100%	98,9 %	84,3 %
Udio kvalificirane komunitetske primalje		14%		15%	24%	17%	

U Tablici 2. je prikazana je nazočnost prisutnost primalja na porodu u razdoblju od 1856 do 1885. godine [23-25]. Podaci o primaljama iz tog perioda evidentirani su u Matičnim knjigama krštenih, Arhiv Župe Gospe od Brze Pomoći (matica), a zabilježena su im imena, razdoblje djelovanja i broj obavljenih poroda.

Tablica 2. Nazočnost primalja u gradu Brodu na Savi kroz maticu krštenih 1856. - 1885.

Primalja (obstretix)	Period rada	Broj obavljenih porođaja
1. Ana Gršić	1858. - 1863.	30
2. Katarina Baumeister	1859. - 1866.	11
3. Franciska (Fuchs) Fabianović	1858. - 1867.	264
4. Helena Tomić	1858. - 1866.	122
5. Maria Zdilarović	1859. - 1860.	2
6. Alojzija Mathias (Vjekoslava Milić)	1874. - 1883.	5
7. Maria Karolia	1874.	1
8. Gertruda Černy	1881.	1
9. Nepoznate primalje	1868. - 1882.	6
Ukupan broj zabilježenih porođaja 1856. - 1883.	442	

Prema Iliću [35], u Brodu je od 1836. za primalju postavljena Marta Sekler i Terezija Krumpholz, koja je prije toga je bila primalja satnijske pukovnije u Brodu 1823. - 1836. Od 1844. Ana Balošić postaje brodska komunitetska primalja. Ona je šest godina služila u Podvinju kao kompanijska primalja, pa poslije u Brodu kao primaljska pomoćnica godinu i pol besplatno, ali nje u matičnim knjigama nema evidentiranih.

Slika 1. Zastupljenost primalja na području Broda

Promatrajući navedene podatke, može se iščitati da je primalja Franciska Fabianović obavila najveći broj poroda 264, zatim slijedi Helena Tomić sa 122 obavljena poroda, Ana Gršić sa 30 obavljenih poroda, Katarina Baumeister 11 poroda, Alojzija Mathias sa 5 obavljenih poroda, Maria Zdilarović sa dva poroda te Maria Karolia i Gertrude Černy sa po 1 porodom i nepoznate primalje koje su obavile šest poroda. Franciska Fuchs je 1851. postavljena za primalju brodskog komuniteta i brodske tvrđave [23].

Brodski magistrat je 1854. godine dobio protokol koji su primalje trebale voditi o trudnoći, koji nije uveden jer primalje nisu poznavale Njemački jezik, pa su one dostavljale podatke župniku o rođenju, krštenje iz nužde, spolu djeteta, datumu rođenja, uz nazočnost jednog od roditelja. Roditelji su davali podatke o imenima roditelja i njihovim zanimanjima, datumu krštenja ili smrti, imenima kumova i zanimanjima kao i podatak da li je dijete rođeno u braku ili izvanbračno, dok je uzrok smrti utvrđivao gradski fizik, koji je to evidentirao sa svećenikom. Župnik je sve te podatke evidentirao u maticama a uz njih i podatke o primaljama, imena i prezimena primalja koje su prijavile rođenje, mrtvorođenost ili smrt novorođenčeta.

Prema podacima iz matičnih knjiga, vidljiva je na karti (slika 1.) nazočnost primalja na porođaju u Brodu i okolnim selima: Varoš, Vrba i Ruščica i

broj primalja obzirom na broj porođaja. U okolnim selima vidljiva je veća nazočnost primalja pri porodu, jer je u seoskim sredinama manja migracija stanovništva, a tako i primalja za razliku od Broda na Savi. Time je omogućena i veća prisutnost na porodu i sigurnost sredine u stručnost i rad primalje.

U razdoblju od 1828. do 1883. godine evidentiran je rad trideset i šest primalja, a njihovi podaci o prisutnosti na porodu su prikazani tablicama i slikom. Nazočnost primalja u razdoblju od 1828. do 1833. pri porođaju je bila 80 %, a u od 1856. do 1883. 27 % što govori o neadekvatno vođenoj evidenciji i lošoj kontroli. Takova loša evidencija znatno je otežavala navedeno istraživanje.

ZAKLJUČAK

Pretraživanjem matičnih knjiga XIX. st. u Brodu na Savi, došlo se do podataka o primaljama koje su u tom periodu obavljale svoju službenu dužnost. Uočila se rodbinska povezanost pojedinih primalja i prenošenje iskustva struke unutar obitelji te veća nazočnost primalja na porodu u seoskim sredinama, gdje je bila manja migracija stanovništva nego u gradskoj sredini i gdje je primalje imala veće povjerenje ukazano od strane stanovništva. Zabilježeno je i nekvalitetno vođenje evidencije o radu primalja i evidentiranje primalja kao osoba nazočnih na krštenju, a ne kao stručnih osposobljenih osoba koje vode i nadziru porod.

Sve navedeno vodilo je uspostavljanju organizirane zdravstvene zaštite stanovništva u kojoj je primaljstvo kao struka dobilo važnu ulogu. Dugi je vremenski period bio potreban za organiziranje zdravstvene zaštite stanovništva u kojoj je primaljstvo kao struka tek počelo participirati, jer su društvene prilike toga doba diktirale tijekom navedenih zbivanja. Dolaskom boljih socioekonomskih uvjeta, taj proces se kasnije znatno ubrzao.

Uvođenje zdravstvene legislative, reguliranje rada zdravstvenog osoblja kao organiziranje zdravstvene zaštite stanovništva, te kontrole rada zdravstvenog osoblja, zahtijeva duži vremenski period. Praktična je primjena često dugotrajna, a rezultati slabi. Zahvaljujući interesima Habsburške Monarhije na čelu s Marijom Terezijom i potrebi za obranom svog teritorija od napada Turaka, raspolaganjem većim brojem vojnika, zdrave i mlade populacije sposobne za ratovanje, u sklopu populacijske politike, usmjerene na postizanje cilja povećanja vojno i radno aktivnog stanovništva, uvode se zdravstvene reforme, koje su posebno definirane za Vojnu krajinu. Reforme se provode od 1770. [11]. One su zapravo, početak populacijske politike na ovim prostorima. Premda je motivacija države bila prvenstveno sigurnosna i vojnopolitička,

temeljila se na tome koliko će zdravih i sposobnih ljudi imati na raspolaganju za proizvodnju i ratovanje. Zdrava populacija u tom smislu, postaje jedan od važnih čimbenika.

Takav razvoj populacijske politike i zdravstvene legislative rezultirao je i školovanjem primalja, zakonskim reguliranjem njihovog rada, povećanjem njihovog broja te usavršavanjem primaljske struke. Razvojem ove struke se postepeno poboljšavaju uvjeti rađanja žena, nadzor trudnoća i porođaja te se na taj način utjecalo na natalitet i mortalitete populacije kao i na prirodni prirast.

Na primjeru Broda na Savi vidi se da je to bio dugotrajan i ne kontrolirani razvoj primaljske struke na ovim prostorima, na koji su utjecale loše socioekonomske i klimatske prilike, te prisutnost granice i posljedično velike migracije stanovništva.

Važno je uočiti da su tada udareni temelji populacijskoj politici, a uz nju i promatranoj primaljskoj struci, omogućili razvoj istih u nadolazećim periodu.

IZVORI I LITERATURA

1. Thaller L. Povijest medicine Hrvatske i Slavonije, 1770 - 1850. Karlovac, 1927:91-2, 857-68.
2. Živaković-Kerže Z. (ur.). Zbornik radova sa znanstvenog skupa o Slavonskom Brodu. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest. Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2000:251-61.
3. Marković M. BROD- kulturno-povijesna monografija. Slavonski Brod: Matica hrvatska, Ogranak Slavonski Brod, 1994:199-203.
4. Thaller L. Povijest medicine Hrvatske i Slavonije od 1770-1850. Karlovac, 1927:444-7.
5. Jelić I. Brod i Brodsko Posavlje kroz stoljeća. U: Rem V, Ščrbašić J. (ur.). Brodsko-posavska županija: povijesno-kulturni pregled s identitetom današnjice. Vinkovci: Privlačica, 2004:29-31.
6. Gavazzi M. Sudbina obiteljskih zadruga jugoistočne Evrope. U: Gavazzi M. Vrela i sudbine narodnih tradicija. Zagreb: Liber, 1978:80-1.
7. Pavličević D. Hrvatske kućne/obiteljske zadruge. Zagreb :Golden marketing - Tehnička knjiga, 2010.
8. Grmek MD, Dujmušić S. (ur.) Iz hrvatske medicinske prošlosti. Zagreb: Zbor liječnika Hrvatske, 1954.
9. Kljajić J. Brodska tvrđava. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 1998:134.
10. Glesinger L. Medicina u Hrvatskoj od god.1874. do danas. Zagreb: Zbor liječnika Hrvatske, 1954:64-80..
11. Skenderović R. Zdravstvene reforme Marije Terezije u Slavonskom provincijalu i Generale Normativum Sanitatis iz 1770. *Scrinia Slavonica* 2005;5(1):115-43.
12. Eheinreich B, English D. Povijest žena iscjeliteljica, vještica, primalja i medicinskih sestara. Dostupno na: <http://www.libela.org/sa-stavom/4065-povijest-zena-iscjeliteljica-vjestica-primalja-i-medicinskih-sestara/> 13.04.2014.
13. Grmek M. O meštiriji pupkoreznoj: o životu i radu liječnika Ivana Krstitelja Lalangua. Zagreb: „Matija Gubec“, 1958.
14. Kopijarević Stražemanac I. Povijest franjevačke provincije Bosne Srebrene. Zagreb, 1993:78-9.
15. Bazala V. Povijesni razvoj medicine u hrvatskim zemljama. Zagreb, 1943:68-96.
16. Sršan S. Kanonske vizitacije Osijeka 1732-1761. Osijek: Povijesni arhiv u Osijeku, 1997:26, 31.
17. Belicza B. Zdravstvo i zdravstvene prilike Slavonije u 18. Stoljeću. Zbornik Peti znanstveni sabor Slavonije i Baranje. Osijek, 1991:297-300..
18. Franciscus Xav. Linzbauer, nav. dj. I, 834

19. Bunjevac H, Dugački V, Fatović-Ferenčić S. Sto dvadeset godina škole za primalje u Zagrebu. Zagreb: Gandalf d.o.o., 1997.
20. Fureš R, Dražančić A, Blažeka Đ, Cesarec I, Kopjar M, Šanjug J, Zadro M, Krajcar M. Ivan Krstitelj Lalangue i njegova prva tiskana medicinska stručna knjiga iz područja primaljstva na hrvatskome jeziku. *Gynaecol Perinatol* 2010;19(1):44-54.
21. Piasek G. Ivan Krstitelj Lalangue. *Acta Medicorum* 1975;1(1):79-85.
21. Matične knjige krštenih (1798. – 1828.), Arhiv Župe Gospe od Brze Pomoći (Slavonski Brod1)
22. Matične knjige krštenih (1828. – 1834.), Arhiv Župe Gospe od Grze Pomoći (Slavonski Brod1)
23. Matične knjige krštenih (1834. – 1855.), Arhiv Župe Gospe od Brze Pomoći (Slavonski Brod1)
24. Matične knjige krštenih (1855. – 1876.), Sig.406Kl.o.1.1.3.Inv64; Župa Brod –DASB
25. Matične knjige krštenih (1877. – 1894.), Sig.406Kl.o.1.1.3.Inv65; Župa Brod-DASB
26. Matične knjige umrlih (1783 – 1831.), Arhiv Župe Gospe od Bze Pomoći (Slavonski Brod1)
27. Matične knjige umrlih (1832-1855), Arhiv Župe Gospe od Brze Pomoći (Slavonski Brod1)
28. Matične knjige umrlih (1875. – 1894.) Sig.406Kl.o.1.1.3.Inv.66; Župa Brod-DASB
29. Matične knjige vjenčanih (1800. – 1840.), Arhiv Župe Gospe od Brze Pomoći (Slavonski Brod1)
30. Matične knjige vjenčanih (1841. – 1855.), Arhiv Župe Gospe od Brze Pomoći (Slavonski Brod1)
31. Matične knjige vjenčanih (1855 - 1900.), MKV078; Župa Brod-Mat ured Slavonski Brod
32. Fatović-Ferenčić S. Matične knjige kao izvor za proučavanje hrvatske medicinske baštine. *Vjesnik DAR* 1999-2000;41-42: 353-60.
33. Habek, D. Primaljstvo i prve primalje u Bjelovaru 1756.-1856. *Arh Hig Rada Toksikol* 2008;59:223-232.
34. Gabričević A. Stanovništvo Varaždina tijekom minulih stoljeća. Varaždin: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad, 2002.
35. Ilić T. Razvoj zdravstvenih prilika u Brodu do 1871. godine. U: Jelić A. (ur.) *Razvoj zdravstva na području općine Slavonski Brod*. Slavonski Brod: Historijski institut Slavonije i Baranje Slavonski Brod, 1975:9-46.

SAŽETAK

Razvoj populacijske politike i zdravstvene legislative kao posljedica državne potrebe za većim brojem mladih, zdravih, radno i vojno aktivnih stanovnika, rezultirao je školovanjem svih zdravstvenih radnika pa i primalja, zakonskim reguliranjem njihovog rada, povećanjem njihovog broja, te usavršavanjem primaljske struke. Razvojem ove struke su se postepeno poboljšavali uvjeti rađanja žena, nadzor trudnoća i porođaja, a na taj način se utjecalo na natalitet i mortalitete populacije kao i na prirodni prirast.

Na primjeru Broda na Savi vidi se da je to bio dugotrajan i ne kontrolirani razvoj primaljske struke, na ovim prostorima, na koji su utjecale loše socioekonomske prilike, loše klimatske prilike, te prisutnost granice i posljedično velikih migracija stanovništva.

Važno je uočiti da tada udareni temelji populacijskoj politici, a uz nju i promatranoj primaljskoj struci su omogućili razvoj istih u nadolazećim periodu.

Ključne riječi: Primalje; XIX. stoljeće, zdravstvena legislativa, Vojna krajina, Slavonski Brod (Brod na Savi).